

بسمه تعالی

وظایف تربیتی والدین از منظر آیات و روایات

عاطفه کردنژاد^۱

مهرین آل جمال^۲

زهرا محمدرحیم^۳

مرضیه عیسوندرشیدی^۴

چکیده

مسئله تربیت افراد از نیازهای ضروری و مهم هر جامعه‌ای می‌باشد، وظیفه تربیت فرزندان از روزهای ابتدای زندگی بر عهده والدین است. این نوشتار به بررسی وظایف تربیتی والدین از منظر آیات و روایات پرداخته است. نویسندگان با مراجعه به قرآن، تفاسیر و برخی کتب اخلاقی به روش توصیفی – تحلیلی به بیان وظایف تربیتی والدین در بعد اعتقادی و وظایف تربیتی والدین در بعد احساسات و عواطف پرداخته‌اند و یافته‌های حاصل از این پژوهش این است که وظایف والدین در تربیت فرزندان علاوه بر پرورش جسمی از لحاظ روحی از اهمیت و جایگاه ویژه‌ای در بین قرآن کریم و روایات معصومین (ع) برخوردار است، هم‌چنین از جمله وظایف تربیتی والدین: شناساندن اصول دین و فروع دین، دوری از خشونت و تندخویی، مهر و محبت در هنگام موعظه، رعایت عدالت و مساوات در بین فرزندان و ... می‌باشد که در آینده دنیوی و اخروی فرزندان تأثیر به‌سزایی دارد.

کلیدواژه‌ها: وظایف والدین، تربیت فرزندان، وظایف تربیت

^۱. طلبه سطح ۲ مدرسه علمیه نجمه خاتون (س) atefhkordnezhad@gmail.com

^۲. طلبه سطح ۲ مدرسه علمیه نجمه خاتون (س) hanyhjamali73@gmail.com

^۳. طلبه سطح ۲ مدرسه علمیه نجمه خاتون (س) btwlmhdy195@gmail.com

^۴. طلبه سطح ۲ مدرسه علمیه نجمه خاتون (س)

مقدمه

تربیت از نیازهای ضروری و مستمر انسان است، والدین به عنوان اولین و مؤثرترین مربیان فرزندان وظایفی در قبال آن‌ها دارند، به طوری که انجام این وظایف از سوی والدین برای آینده این دنیا و عاقبت به خیری سرای آخرت بسیار ضرورت دارد. از آنجایی که انسان‌ها همواره نیاز به تذکر و یادآوری دارند، بیان مباحث تربیتی نیاز مستمر آن‌ها است تا از روی نسیان یا عدم آشنایی از وظایف شخصی و اهداف خانوادگی غافل نشوند، انجام این گونه پژوهش‌ها به این هدف لازم و ضروری است، استناد به قرآن و روایات در این خصوص ما را به امری یقینی می‌رساند. بنابراین این مقاله به هدف بیان وظایف تربیتی والدین از منظر آیات و روایات انجام می‌شود.

تربیت از نیازهای اساسی آدمی است که از اولین روزهای زندگی توسط والدین آغاز می‌شود. به همین جهت می‌توان تاریخچه این بحث به روزهای آغازین خلقت انسان می‌رسد، در ادیان الهی بر وظایف والدین تأکید شده ولی دین مبین اسلام که کامل‌ترین ادیان است به این مسئله تأکید ویژه‌ای دارد، از جمله در آیه هجدهم سوره لقمان خداوند متعال داستان لقمان حکیم را بیان می‌کند که به فرزند خود می‌فرماید: «وَلَا تُصَعِّرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ؛ پسر من با بی‌اعتنایی از مردم روی برمگردان و با تکبر و غرور بر زمین راه مرو که خداوند هیچ متکبر و فخر فروشی را دوست ندارد».

در روایات معصومین (ع) که مفسران قرآن هستند نیز به این مسئله توجه خاصی شده است، در نهج البلاغه حکمت 399 امام علی (ع) می‌فرمایند: «حق فرزند بر پدرش این است که نام نیکو برایش انتخاب کند، خوب تربیتش نماید و قرآن را تعلیمش دهد». علما و مفسرین نیز به این موضوع در تفاسیر و سایر کتب پرداخته‌اند، از جمله کتبی که می‌توان اشاره کرد: تفسیر نمونه از ناصر مکارم شیرازی، تفسیر نور از محسن قرائتی، فرهنگ در اسلام از سید احمد احمدی و تربیت فرزند از نظر اسلام از حسین مظاهری و سایر کتبی که در این خصوص نگاشته شده است. نویسندگان مقالات زیادی در این باره به رشته تحریر درآورده‌اند از جمله مقاله «وظایف والدین در تربیت دینی و عاطفی فرزندان» توسط نویره الهدار که در پژوهش‌نامه اسلامی زنان و خانواده در سال 1390 به چاپ رسیده

و مقاله دیگری با عنوان «بررسی وظایف در تربیت دینی فرزندان» توسط عباس حضرتی در کنفرانس بین‌المللی در سال 1395 به انتشار درآمده است.

همان‌طور که ملاحظه می‌شود این مقالات و سایر نوشته‌ها به یکی از ابعاد بحث تربیتی فرزندان اشاره دارند اما نویسندگان در این نوشتار علاوه بر مباحث مطرح شده در قالب دو مقوله اصلی به وظایف تربیتی والدین در بعد اعتقادی و وظایف تربیتی والدین در بعد احساسات و عواطف با مراجعه به قرآن و روایات معصومین (ع) می‌پردازند.

1- وظایف تربیتی والدین در بعد اعتقادی

در این عصر که بیماری‌های روانی، اضطراب‌ها و نگرانی‌ها از انسان‌ها قربانی‌های متعددی می‌گیرد، بعد اعتقادی از ضروری‌ترین و بهترین داروهای شفابخش و نجات‌دهنده بشر از نگرانی‌ها است که والدین در تربیت فرزندان در این بعد از اصلی‌ترین عاملان تربیتی هستند؛ برخی از مهم‌ترین بخش‌های تربیت دینی و اعتقادی والدین عبارتند از: توحید، معاد، نبوت، روزه، نماز و ... که در قالب شناساندن اصول دین و شناساندن فروع دین در ادامه توضیحاتی آمده است.

1-1- شناساندن اصول دین

ازجمله مهم‌ترین وظایف تربیتی والدین نسبت به فرزندان فراهم ساختن سعادت دنیوی و اخروی آن‌ها می‌باشد که این امر جز با شناساندن اصول دین به فرزندان امکان‌پذیر نمی‌باشد، ازجمله موارد اصول دین می‌توان به توحید، معاد و نبوت اشاره کرد.

توحید

توحید ازجمله امور ارزنده‌ای است که ریشه در فطرت آدمی دارد که براساس پذیرش وجود آفریدگاری برای هستی قرار دارد. همین فطری بودن توحید، باعث می‌شود که کار پدر و مادر در امر تربیت آسان‌تر شود با این حال گاهی انسان به‌خاطر فراموشی همواره نیازمند به تذکر و تربیت از سوی افراد آگاه‌تر که همان والدین برای فرزندان می‌باشند، دارد.

آموزش توحید و خداشناسی برای فرزندان آن قدر مهم و اساسی است که در قرآن کریم نمونه‌هایی ذکر شده مانند آموزش خداشناسی لقمان حکیم به فرزند که خداوند در قرآن می‌فرماید:

«وَ إِذْ قَالَ لُقْمَانُ لِابْنِهِ وَ هُوَ يَعِظُهُ يَا بُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ؛ و یاد کن وقتی که لقمان در مقام پند و موعظه به فرزندش گفت: ای پسر عزیزم، هرگز شرک به خدا نیاور که شرک بسیار ظلم بزرگی است»^۱.

«حکمت لقمان ایجاب می‌کند که قبل از هر چیزی به سراغ اساسی‌ترین مسأله عقیدتی برود و آن مسأله توحید است؛ توحید در تمام زمینه‌ها و ابعاد، زیرا هر حرکت تخریبی و ضد الهی از شرک سرچشمه می‌گیرد. از دنیاپرستی، مقام‌پرستی، هواپرستی، و مانند آن که هر کدام شاخه‌ای از شرک محسوب می‌شود، همان گونه که اساس تمام حرکت‌های صحیح و سازنده، توحید است: یعنی تنها دل به خدا بستن، سر به فرمان او نهادن، از غیر او بریدن و همهٔ بت‌ها را در آستان کبرایی او درهم شکستن»^۲.

اهمیت این آموزش به حدی است که علاوه بر آیات قرآن، در احادیث پیشوایان دین هم تأکید شده است:

امام سجاد (ع) می‌فرماید: «حق فرزندان این است که به این مطلب توجه داشته باشی که اگر خوب باشد یا بد، از تو به وجود آمده و در این دنیا با تو نسبت دارد و در تأدیب او مسئولیت خواهی داشت. در خداشناسی باید او را راهنمایی کنی و در اطاعت پروردگار یاری‌اش نمایی»^۳.

^۱. لقمان (۳۱): ۱۳.

^۲. مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج ۱۷، ص ۳۸-۳۹.

^۳. طبرسی، مکارم‌الاخلاق، ص ۴۸۴.

معاد

از میان عقاید دینی، اعتقاد به رستاخیز و معاد یکی از مؤثرترین باورها در تربیت و اصلاح آدمی است. اعتقاد به معاد نقش اساسی در پرورش روح انسان دارد و آثار تربیتی عمیقی در زندگی فردی و اجتماعی او به ارمغان می‌آورد.^۱

در قرآن کریم داستان‌هایی از والدینی مطرح می‌شود که سعی بر شناخت این باور به فرزندان خود داشته‌اند در این باره می‌توان به داستان لقمان حکیم اشاره کرد که در اندرزهای خود به فرزندش چنین توصیه می‌کند که:

«يَا بُنَيَّ إِنَّهَا إِنْ تَكُ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ فَتَكُنْ فِي صَخْرَةٍ أَوْ فِي السَّمَاوَاتِ أَوْ فِي الْأَرْضِ يَأْتِ بِهَا اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ»^۲

علامه طباطبایی در ذیل آیه شریفه آورده است:

«معنایش این است که ای پسر من اگر خصلتی که انجام داده‌ای، چه خیر و چه شر، از خردی و کوچکی همسنگ یک دانه خردل باشد و همان عمل خرد و کوچک در شکم صخره‌ای و یا در مکانی از آسمان‌ها و زمین باشد، خدا آن را برای حساب حاضر خواهد کرد، تا بر طبقش جزاء دهد، چون خداوند لطیف است و هر چیزی در اوج آسمان‌ها و جوف زمین و اعماق دریا از علم او پنهان نیست و علم او به تمامی پنهان‌ها احاطه دارد. خبری است که از کنه موجودات باخبر است»^۳.

نبوت

همان‌گونه که ما بارها شنیده‌ایم که انسان باید با تاریخ گذشته خود آشنا شود. بنابراین با توجه به این که دین ما اسلام است، والدین وظیفه دارند فرزندان خود را با چگونگی شکل‌گیری اسلام توسط تلاش‌های پیامبران آشنا سازند.

^۱ . محمد قاسمی، آثار تربیتی اعتقاد به معاد از منظر داستان‌های قرآن، ص 13.

^۲ . لقمان (۳۱): 16.

^۳ . طباطبایی، ترجمه تفسیر المیزان، ج 16، ص 325.

انسان در سراسر عمر خود نیازمند موعظه است؛ پس اگر والدین با به کارگیری مهر و محبت فرزند را وعظ نکنند فرزند نسبت به این حکمت بزرگ تربیتی بی توجه می شود و همیشه از آن فراری خواهد بود. سخنی که با مهر و محبت گفته شود در جان و دل خواهد نشست و خوب شنیده می شود و در شنیدن اثری هست که در دانستن نیست.

3-2- رعایت عدالت و مساوات بین فرزندان

«اعتدال» در لغت به معنای حد وسط بین دو وضعیت دیگر است، به طور کلی هرگونه تناسبی است که لازمه آن برقراری مساوات بین جهت های مختلف می باشد.¹ رعایت عدالت و مساوات در بین فرزندان از سوی پدر و مادر امری بسیار مهم است. زیرا رعایت نکردن این مقوله باعث نزاع، کشمکش و حسادت بین فرزندان خواهد شد.

ضرورت رعایت این امر از آن جایی مشخص می شود که وقتی «رسول خدا (ص) مشاهده کرد، مردی که دو پسر داشت، یکی از آنها را بوسید و از بوسیدن دیگری خودداری کرد آن حضرت فرمودند: چرا میان آنان، مساوات را رعایت نکردی».²

اگر والدین می خواهند بچه هایشان باهم رفیق باشند و کمتر نزاع و سروصدا راه بیندازند باید از علل و اسباب حسادت ها جلوگیری کنند و همه بچه ها را با یک چشم ببینند، با آنان یکسان رفتار کنند تا باهم رفیق باشند.³

گاهی ممکن است یکی از فرزندان در یک حیطة مثلاً در اخلاق، هوش، خوش زبانی و ... از دیگر فرزندان برتری داشته باشد در آن صورت والدین باید نسبت به همه فرزندان کاملاً یکسان رفتار کنند و در بین آنها تفاوتی قائل نشوند، چون فرزندان در مورد محبت پدر و مادر خیلی حساس و کنجکاو هستند.

¹. راغب اصفهانی، مفردات الفاظ قرآن، ج 1، ص 552.

². راوندی کاشانی، النوادر، ج 1، ص 172.

³. امینی، آیین تربیت، ص 303.

چنانچه پیامبر اکرم (ص) در این باره می‌فرمایند: «عدالت را در بین فرزندانان رعایت کنید، حتی در خفا. چنانکه شما دوست دارید فرزندانان در احسان و لطف با عدالت با شما رفتار کنند، آنان نیز از شما همین انتظار را دارند».^۱

4-2- مهربانی و عطف در رفتار والدین در حضور فرزند

یکی از نیازهای طبیعی انسان، نیاز به مهر و محبت است. انسان تشنهٔ محبت می‌باشد و محبت حیات‌بخش دل‌هاست، هرکس نفس خویش را دوست دارد و میل دارد که محبوب دیگران باشد. کودکان بیشتر از بزرگان به مهر و محبت احتیاج دارند، او نمی‌فهمد که در چه شرایط مکانی زندگی می‌کند اما به خوبی درک می‌کند که محبوب دیگران هست یا نه! کودکی که با مهر و محبت بزرگ می‌شود، روانی شاد و دلی با نشاط دارد، این سبب می‌شود که فرزند در صفات عالی انسانیت رشد یابد.^۲

فرزندی که کمبود محبت داشته باشد همیشه احساس حقارت و کمبود می‌کند و برای هرگونه انحراف آمادگی دارد. برخلاف آن، فرزندی که در خانوادهٔ خود شاهد مهربانی و عطف در رفتار والدین چه با یکدیگر، چه با فرزندان هستند حتی اگر از لحاظ اقتصادی در مضیقه و تنگنا باشند بازهم زندگی در کامشان شیرین است و در هر زمینه‌ای به والدین خود اعتماد دارند.

امام صادق (ع) می‌فرماید: «بدون تردید، خداوند بر بنده خود به خاطر شدت محبت به فرزندش رحم می‌کند».^۳

نتیجه‌گیری

مباحثی که در این مقاله به آن پرداخته شد و نتایجی که از آن حاصل می‌شود به شرح ذیل می‌باشند:

^۱. طبرسی، مکارم‌الاخلاق، ج 1، ص 252.

^۲. امینی، آیین تربیت، ص 118.

^۳. کلینی، اصول کافی، ج 6، ص 50.

-والدین در تربیت فرزندان در بعد اعتقادی از عاملان مؤثر هستند به طوری که تا حدودی می‌توانند باعث سعادت یا شقاوت فرزندان شوند. وظایف والدین در این بعد در دو مقوله شناساندن اصول دین و شناساندن فروع دین می‌باشد.

-از جمله مواردی که در مقوله شناساندن اصول دین به آن اشاره شد: توحید، معاد و نبوت می‌باشد که هر یک از این موارد به صورت جداگانه تأثیر بسزایی در تربیت دینی و آینده روشن فرزندان در این دنیا و عاقبت به خیری در سرای آخرت دارد.

-در مبحث شناساندن فروع دین: نماز، روزه، جهاد و امر به معروف و نهی از منکر ذکر شده است که وظایف والدین را در ترغیب و تشویق فرزندان در فراگیری این امر مهم بیان داشته است.

-از دیگر مباحث تربیتی والدین، وظایف آن‌ها در بعد احساسات و عواطف می‌باشد که پدر و مادر باید همواره در رفتارهای خود مراقبت داشته باشند و اموری چون، دوری از خشونت و تندخویی، مهر و محبت در هنگام موعظه، رعایت عدالت و مساوات در بین فرزندان و مهربانی و عطوفت در رفتار والدین در حضور فرزندان را رعایت کنند تا بتوانند علاوه بر پرورش جسمی از لحاظ روحی - روانی نیز آن‌ها را حمایت کنند تا فردی مستقل و دارای اعتماد به نفس بار آیند و با همتی عالی و اراده آهنین وارد میدان عمل شوند.

منابع

1. قرآن
2. نهج البلاغه
3. امینی، ابراهیم، آیین تربیت، تهران: انتشارات اسلامی، بی چا، 1359 هـ.ش
4. جوادی آملی، عبدالله، مفاتیح الحیاء، محقق: محمد حسین فلاح زاده و دیگران، قم: اسراء، چاپ صد و هجدهم، 1391 هـ.ش.
5. حرعاملی، شیخ محمد بن حسن، وسائل الشیعه، قم: آل بیت، بی چا، 1414 هـ.ق.
6. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، مفردات الفاظ قرآن، دمشق: دارالقلم، بی چا، 1416 هـ.ق.
7. راوندی کاشانی، فضل الله بن علی، النوادر، مترجم: احمد صادقی اردستانی، تهران: بنیاد فرهنگ اسلامی کوشانپور، چاپ اول، 1376 هـ.ش.
8. طباطبایی، محمد حسین، ترجمه تفسیر المیزان، مترجم: سید محمد باقر موسوی، قم: دفتر انتشارات اسلامی، چاپ پنجم، 1374 هـ.ش.
9. طبرسی، فضل بن حسن، ترجمه تفسیر مجمع البیان، مترجم: حسین نوری همدانی و دیگران، تهران: فراهانی، چاپ اول، بی تا.
10. -----، مکارم الاخلاق، قم: الشریف الرضی، چاپ چهارم، 1370 هـ.ش.
11. قرائتی، محسن، تفسیر نور، قم: مؤسسه در راه حق، چاپ سوم، 1375 هـ.ش.
12. -----، نبوت، تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، بی چا، 1360 هـ.ش.
13. کاکایی، هادی، سیمای صالحان در قرآن، قم: دفتر عقل، چاپ اول، 1389 هـ.ش.
14. کلینی، محمد بن یعقوب، اصول کافی، بیروت: دارالتعارف للمطبوعات، بی چا، 1411 هـ.ق.
15. مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، تهران: دارالکتب الاسلامیه، چاپ سی و سوم، 1391 هـ.ش.

مقالات

1. احمدی، علی اصغر، «تربیت عاطفی مقوله‌ای مهم در پرورش فرزندان»، مجله پیوند، فروردین 1379 هـ.ش، شماره 246.
2. امینی، کبری، «ویژگی‌های مواعظ در قرآن»، بیات، سال هجدهم، پاییز 1390 هـ.ش، شماره 17.
3. الهدار، نویره، «وظایف والدین در تربیت دینی و عاطفی فرزندان»، پژوهش‌نامه اسلامی زنان و خانواده، پاییز 1390 هـ.ش، شماره 10.
4. قویدل، مصطفی، «جهاد و مجاهدان در قرآن»، مجله پاسدار اسلام، شهریور 1383 هـ.ش، شماره 273.
5. محمدقاسمی، حمید، «آثار تربیتی اعتقاد به معاد از منظر داستان‌های قرآن»، مشکوٰه، تابستان 1382 هـ.ش، شماره 82.
6. مولایی پارده، برزو، میردامادی، سیدمحمد، «تحلیلی بر منشور تربیتی لقمان حکیم در قرآن کریم»، مطالعات تاریخ و تمدن ایران و اسلام، زمستان 1395 هـ.ش، شماره 4.